

»JEST NAIME LJEPOTA U SVIJETU«

Estetički momenti u djelu *De essentiis* Hermana Dalmatina.
Jedno izostavljeno važno poglavlje u hrvatskoj
srednjovjekovnoj estetici

ZLATKO POSAVAC

(Institut za filozofiju,
Zagreb)

UDK 18 Herman Dalmatin
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 12. XII. 1997.

Prošlo je pola desetljeća, zapravo čak i više, od kada je u Hrvatskoj objavljeno glavno izvorno djelo Hermana Dalmatina pod naslovom *Rasprava o bitima* u dvije knjige: prvi svezak s uvodnim raspravama, literaturom i kritički priređenim (»uspostavljenim«) latinskim tekstom, dok se u drugom nalazi hrvatski prijevod s nekim komentarima. Premda objavljivanje tog važnog djela nije ostalo nezapaženo i bez tragova u novijoj hrvatskoj filozofskoj historiografiji, možda čak još više u historiografiji prirodnih znanosti kod Hrvata, to ipak, prema znanju autora ovih redaka, djelo nije u Hrvatskoj pobudilo nekih stručnih ozbiljnijih razmatranja *estetičke problematike*. O življenju interesu ne može biti ni govora. Djelomice se obrazloženje može naći u bizarnoj činjenici da su primjerci objavljenih knjiga rijetki u opticaju i zapravo teško dostupni premda naklada nije bila ni posebno niska niti edicija izuzetno ekskluzivna. Slučaj vrlo sličan kao s knjigama Franje Petrića *Retorika* i *Dijalozi o povijesti* također od istog nakladnika. (Čakavski sabor – Pula! – i nekoliko drugih suizdavača)¹. To ipak ne može i ne smije ni biti ni ostati razlogom da ne posvetimo doličnu, neophodnu, te upravo za srednjovjekovlje itekako važ-

¹ Ironično se može reći: *habent sua fata libelli*. Navedene knjige, Hermanovc i Petrićevc, iako financirane između ostalog i »društvenim« hrvatskim novcem praktično se nisu mogle nabaviti (kupiti!) u normalnoj uobičajenoj prodaji ni u knjižarama ni kod nakladnika, ni kod suizdavača. Sretnikom se mogao smatrati tko je slučajno (!) uspio, tj. mogao kupiti cijelo kolo od 10 do 12 knjiga. Rijetki posjednici ljubomorno su čuvali svoje primjerke. Zanimljivo je znati da su inače najveći dijelovi tih naklada uglavnom poslije tiska (planirano!) završavale u makulaturi. Samo jedan detalj hrvatske »male povijesti« s velikim posljedicama. Samo jedan detalj koji daje poticaja (Donatovu) pitanju: Quo vadis hrvatska historiografijo? Još i 1997.

nu pozornost *estetičkom aspektu* djela *De essentiis* Hermana Dalmatina. Riječ je, naime, o autoru i cjelokupnom njegovom opusu nezanemarivom, nezaobilaznom u historiografiji europske misli, o čemu svjedoči obilno navedena bibliografija hrvatskog izdanja. Hermanovo je djelo posebno pak važno za hrvatsku filozofijsku, općenito za kulturološko-umjetničku, pa i sociološko-političku historiografiju jer se pojavljuje ne samo u monumentalnim dimenzijama misaone sinteze, nego i u za hrvatsku povijest sudbonosnom trenutku epohe.

Poslije propasti samostalne srednjovjekovne hrvatske države, te stupanja u zajednicu s ugarskom krunom 1102, dogodilo se 1125. stravično i fatalno venecijansko razaranje hrvatskog kraljevskog krunidbenog Biograda (mnogo prije Turaka i Osmanlija), zbog čega su se, uz dugotrajne tegobne uspone i padove Zadra, najmoćnijeg i najljepšeg grada na Jadranu toga doba, u Hrvatskoj prilike bitno izmijenile, iako se kotač povijesti nije zaustavio, niti je prestao udio Hrvata u razvitku svoje i europske kulture, uključivši i estetičke artefakte i estetičku misao. Naime, valja imati na umu tu bitnu epohalnu mijenu: definitivno je povijesno uklonjena svaka mogućnost stvaranja jedne etničke hrvatske političke i kulturne metropole. Jer stolni Biograd, Krešimirov grad, bio je grad koji su gradili i izgradili Hrvati. Nije bio ni grčki, ni bizantski ni rimski. U njemu se ugarski vladar krunio za hrvatskoga kralja. Razaranjem Biograda izmijenio se i smjer kretanja: ljudi kao Gottschalk neće više moći naći u Hrvatskoj svoje pribježište, a zajedno s njim nećemo u Hrvatskoj kao tada više moći vidjeti nikoga od slavne »subraće, znanaca i prijatelja kao što s njim dodoše Hrabanus Maurus, Ratramnus i Scot Eriugena« (navod po dru Kruni Krstiću, *Zbornik HFD-a iz 1968*, str. 81); ne bilježi se više dolazak ljudi poput opata Martina. Hrvati više ne mogu pružiti nikome sigurnu zaštitu, Hrvati sami počinju odlaziti iz Hrvatske. Bila je to prva hrvatska europska povijesna kataklizma. Ipak poslije 1102. i 1125, dakle u 12. stoljeću, Hrvatska će zabilježiti prvo veliko ime vlastite i europske srednjovjekovne kulturne povijesti – ali *izvan domovine!* Stoga treba imati na umu kako je to ipak bila vrsta egzodusa, sudbonosna vrsta *emigracije*, budući da su bile slabe nade u formiranje nekog jačeg vlastitog nacionalnog, političkog, intelektualnog i duhovnog središta. (Današnjim rječnikom: bio je to prvi sudbonosni »odljev pameti«, gubitak, odlazak, »selidba mozgova« iz Hrvatske.) Da se tako nešto događalo poslije razaranja Biograda, jer je to razaranje učinjeno promišljeno, s namjerom, evidentno previše temeljito, tekstualno, *per analogiam* nešto kasnije svjedoči nam *Obsidio Iadrensis* budući da su intencije i razlozi bili posve identični. Istina, u tom stoljeću 1177. Hrvati pozdravljaju papu na svom tlu pjesmom »in eorum sclavica lingua«, to je vrijeme kada su dovršeni najljepši hrvatski romanički tornjevi, onaj Sv. Marije u Zadru 1105–1111. i 1177. u Rabu, ali je ipak najznačajnija osoba hrvatske

srednjovjekovne duhovne i misaone kulture, dijete 12. stoljeća, HERMAN DALMATIN (rođen oko 1110, umro poslije 26. II. 1154), rezultate svoga rada, doslovce i slavu, te zasluge za cjelokupnu hrvatsku i europsku povijest kulture stekao izvan domovine.

Osim velikih doprinosa Hermana Dalmatina za povijest filozofije i osobito znanosti zapadnoeuropskog svijeta, možda je najveća zasluga Hermanova što je bio prvi europski prevoditelj Kur'ana! Preveo ga je s arapskog izvornika na latinski (u zajednici sa svojim engleskim prijateljem Robertom iz Kettona) te tako po prvi put u povijesti praktično doprinosi poželjnom i potrebnom razumijevanju islama od strane zapadnoeuropskog kršćanskog svijeta. Osim toga je Herman Dalmatin zaslužan za prijevode arapskih znanstvenih djela koja su bila u to vrijeme na višoj razini od europskih i koja su tradirala stečevine antikne filozofije, odnosno antičkog i tadašnjeg znanja uopće: zaslužan je za upoznavanje i očuvanje glavnih spisa Euklida, Ptolomeja itd. itd. Za nas je pak ovdje od primarnog interesa njegovo vlastito izvorno djelo *De essentiis*, dovršeno 1143. godine, a i ono prvenstveno utoliko, ukoliko u njemu nalazimo izraženu misao koja u sebi sadrži estetičke momente, ono što iz novovjeka perspektive smatramo estetičkom problematikom.

Traktat *De essentiis* sustavno je zamišljen svjetonazor, misaono je zaokruženo filozofijsko djelo, ali ne raspravlja posebno ni o lijepom ni o umjetnosti. Ipak ima nekoliko mjesta koja govore o tim temama. Estetičku misao Hermanovu po svom karakteru valja razumjeti kao pripadnu jednoj od dviju najglavnijih struja estetičke misli u Europi srednjega vijeka koja je, kako bilježe historiografi, tijekom 12. stoljeća kulminirala u Chartresu (škola u Chartresu) na temelju Boetijevih razmatranja impregnirana shvaćanjima ljepote na liniji odnosno u tragu platonizma.²

Herman Dalmatin podrijetlom je iz Istre, a »prve je elemente znanja... stekao u domovini, najvjerojatnije u benediktinskoj samostanskoj školi«, u nekom od svojedobno uglednijih istarskih samostana, nastalih uglavnom tijekom 11. i početkom 12. stoljeća. »U programima (tih) samostanskih škola onoga vremena uči se prije svega *latinska gramatika*, osnovni preduvjet za razumijevanje klasične literature i patrističkih tekstova, temelja ondašnje humanističke izobrazbe. Tu su još *logika*, koja oblikuje i usmjeruje ljudski duh, *retorika*, *pjesništvo*, *glazba* i *pjevanje*, koji čovjeka usmjeruju prema lijepom, i *astrologija-astronomija* koja ga stavlja pred prizor stvaranja i otkriva mu neiz-

² Tvrđnju o estetičkom karakteru takve ili srodne koncepcije za srednji vijek potpisuje J.-A. AERSTEN u enciklopedijskom *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, herausgegeben von Joachim RITTER und Karlfried GRUNDER, Bd 8. Darmstadt-Basel 1992, pod *Das Schöne* II. Mittelalter, stupac 1352.

mjernost svemira»³ – deskripcija je školovanja s kojim je, pretpostavljamo, započeo Herman još u zavičajju, a koja samo potvrđuje naša prethodna već i ranije pokušana izlaganja izvoda estetičke tematike na temelju realno povijesno postojećih *Regula sv. Benedikta* i aktualnosti sustava *septem artes liberales u Hrvatskoj*. Viši studij »artium« nastavio je Herman Dalmatin od 1130. do 1135. daleko izvan domovine, u Parizu, koji tada još nije veliki sveučilišni grad, da bi upotpunio svoje znanje u tada obrazovno, intelektualno i znanstveno važnom i snažnom središtu – Chartresu, gradu veličanstvene katedrale, remek-djelu Zapada čija se gradnja pripremljala upravo za vrijeme Hermanova boravka. U Chartresu je tad bila filozofijsko-teologijska škola kojoj je glavna karakteristika neke vrsti *estetička kozmogonija*: nazor o stvaranju svijeta na temelju starozavjetne »Knjige postanka« (Genesis) što se filozofijski obrađivala uz pomoć Platonova *Timeja* i nezaobilaznog Boetiusova djela *Consolatio*, tako da je Bog shvaćen kao stvoritelj-stvaralac (»arhitekt«) koji stvara shodno matematičkim načelima, jer ni on (=Bog), a ni ona (=matematika) nisu drugo doli harmonija i um. Istaknuti predstavnik škole Thierry (Theodorik) iz Chartresa, koji je bio neposredni učitelj Hermanu Dalmatinu, tvrdio je doslovce *creatio numerorum, rerum est creatio* (stvaranje brojeva stvaranje je stvari), dok je Bernard Silvestar, slijedeći shvaćanja Boetiusa, smatrao kako tvar (materija) zahtijeva ljepotu koju daje umjetnost brojeva odnosno »glazbeno« vezivo strukture; *artifices numeros et musica vincula*⁴. Kako su brojne relacije u tim spekulativnim sklopovima bile izrazi skladu i harmoniji kozmosa, to su prvobitni obrazovni zavičajni poticaji kod Hermana u daljnjem školovanju samo dobili svoj viši logični nastavak.

Filozofijsko je ishodište Hermana Dalmatina prožeto platonističkim učenjem o »duši svijeta«, o kretanju i njegovom početku (*Fedar*), što mu daje mogućnost da prepoznatljive utjecaje islamske arapsko-židovske filozofije i raznih učenja s istoka koje je dotaknuo Aristotel u koncepciji o pet biti (*de quinque essentiis: causa, motus, locus, tempus, habitudo*) svede u okvire zapadnjačkog kršćanskog svjetonazora: Bog je Stvoritelj koji je nazočan u svemu. Za Hermana Dalmatina karakteristično je shvaćanje: naglašena srednjovjekovna usporedba Božjeg stvaranja sa stvaranjem umjetnika. Iz te analogije izvire i ona općenita platonistička ideja o božanskom podrijetlu i ka-

³ Franjo ŠANJEK, *Herman Dalmatin (oko 1110 – posl. 25. II. 1154); bio-bibliografski prilozi*; u knjizi I–II HERMAN DALMATIN, *Rasprava o bitima*, Pula, 1990, svezak I, Biblioteka: Istra kroz stoljeća, Čakavski sabor, Deseto kolo, knjiga 55, str. 16. Svezak I. sadrži latinski tekst, a svezak II. hrvatski prijevod. Latinski tekst uspostavio, hrvatski prijevod i kritički komentar priredio Antun Slavko KALENIĆ. Uvodne rasprave: Franjo ŠANJEK, A. S. KALENIĆ, Žarko DADIĆ i Franjo ZENKO.

⁴ Citati prema navodu iz bilješke 2.

rakteru umjetničkog stvaranja. U tim srednjovjekovnim usporedbama umjetnika s Bogom (i dakako *mutatis mutandis* obrnuto) za Hermana Dalmatina Bog je *svevišnji umjetnik – summus artifex*⁵. Zato Hermanu struktura svijeta nije drugo nego estetička kozmogonija. Karakteristična je stoga njegova tvrdnja kako je »kod Hermesa Perzijanca oblik zaista ures stvari, a stvar potreba oblika«; *apud Hermetem Persam forma quidem ornatus est materiae, materia vero formae necessitas*⁶. Valja osjetiti evidentnu razliku: stvar je potrebna oblika, materija treba formu, ali oblikovanje stvari nije samo golim ispunjenjem te potrebe, nego je stvar uistinu oplemenjena oblikovanjem. Bezobličnoj stvari oblik nije tek pukim oblikovateljem, nije naprosto njegovom opremom, nego je ujedno njen *ures*; oblik ju krasi: *forma... ornatus est materiae!* Latinska imenica »ornatus« ne znači jedino »spravu« i »opremu«, nego i nakit, ukras. Ako prizovemo klasični latinitet (premda je ovdje riječ o srednjovjekovnom), onda ovaj *ornatus* u prenesenom smislu na govor znači trope i figure, što znači govorne i govorničke ukrase; dakle kao forma, oblik ima estetički momenat, ono što (ma koje!) govorenje čini lijepim. A uzmemo li sebi slobodu eksplicacije u horizontu novovjeka terminologije, možemo reći: forma s-tvari daje ljepotu; ljepota i krasota oblikovanja, pri stvaranju dakle, u-krasit će s-tvar.

Sve stvari, dakako, svako djelo (tj. opus) naime stvara Stvoritelj. Iz usporedbe Božjeg stvaranja s umjetničkim nije naodmet tu analogiju imati na umu pri daljnjim izvodima, premda naravno i Hrvat Herman Dalmatin, i škola u Chartresu, i europsko srednjovjekovlje svagda kao stvaratelja i sačinitelja, začinjavca i začetnika svega primarno misli Boga Tvorca, prvog i najvećeg

⁵ HERMAN DALMATIN, *De essentiis – Rasprava o bitima – secundus liber* (druga knjiga), poglavlje 49, Pula, 1990; svezak I, latinski tekst, str. 245; svezak II, hrvatski prijevod str. 113. Dužnost nam je upozoriti kako hrvatski prijevod inače filološki korektan mjestimice jezično i terminološki teško griješi protiv kroatističkih standarda iz nerazumljivih razloga koristeći termine poput *saznanje* umjesto *spoznaja*; posve su neprihvatljive riječi poput »vještaštvo«, »upečatljiv«, »rvalište« (bez h!), »plijeniti« (u značenju oduševiti, odnosno u metaforičkom smislu osvojiti) etc., etc. Čini se kao da je težište bilo na »klasičnofilološkoj akribičnosti« paralelne latinske verzije; rigoroznost *hrvatskog* prijevoda došla je čini se u drugi plan. Stoga podliježe sumnji: traži oprez i kritiku. – Također valja biti kritičan spram u novije vrijeme postavljene tvrdnje, smatrajući ju neprihvatljivom (jer je najblaže rečeno preuranjena), spram tvrdnje da je Herman Dalmatin »začetnik hrvatske filozofije i znanosti«, ili, još neodrživije, u prisposobi da je Herman »začinjavac hrvatske filozofije«; Franjo ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, Zagreb, 1997, »Hrestomatija filozofije« u izdanju »Školske knjige« svezak 9, str. 21 i 30. Naime, prethermanovsko vrijeme u Hrvatskoj dosad još nije temeljitije istraženo. Znanja pak o Hermanu i njegovu radu priskrbljena su ionako pretežno u inozemstvu gdje je on već i ranije bio poznat kao Herman de Carinthia, te je, koliko znamo, zasluga prof. ŠANJEKA što je argumentirao njegovo hrvatsko istarsko podrijetlo (slutio je to i K. Krstić). A za prethermanovsko doba, za razdoblje prije 12. stoljeća u Hrvatskoj istraživanja jedva da ima uopće na filozofskom polju. I opet: iznimka je Krstić. Zato valja jednom početi makar od fragmenta, per analogiam, kao i u europskoj odnosno svjetskoj povijesti filozofije (»Vorsokratiker«)!

⁶ Op. cit., knjiga prva, poglavlje 7, 4 latinski tekst str. 204; hrvatski prijevod str. 69.

umjetnika, koji je, kako vidjesmo, *summus artifex*. (Usporedbu da Bog stvara kao umjetnik zastupat će – i zadržati! – kasnije čak i sv. Toma, kad na primjer u djelu *Summa contra gentiles* piše: »Svi se stvorovi odnose spram Boga kao umjetnine spram umjetnika... Stoga je cjelokupna priroda kao neko umjetničko djelo Božje«; *Omnes creature comparantur ad Deum sicut artificata ad artificem... Unde tota natura est sicut quoddam artificiatum divine artis...* sv. II. cap. 100; Zgb, 1993, str. 461.)

Herman Dalmatin razlikuje dva oblika tvorenja koje je svagda neko gibanje: *stvaranje* i *radanje*. »Stvaranje je zaista od prapočetka stvaranje ni iz čega (*ex nihilo*); radanje je pak radanje iz prije datih počela sve do sada«⁷. Ukoliko je riječ o stvaranju iz prapočetka, dakle kroz neko gibanje, ma koje i kakve tvari, dakle s-tvari, *ex nihilo*, tada se može zaključiti da je stvaralac samo »jedan sam i posljednji, jedan svemoguć, jedan množitelj čitavog svemira, onaj koji je zaista u čitavosti svoje biti izvan svakog gibanja; jer svako se njegovo gibanje nahodi u njegovu djelu, kao što se zaista u množitelju uvijek nahodi ista vrlina i kad sastavlja i kad rastavlja«⁸. Budući pak da se gibanje »ne može ni zamisliti osim u pogledu onoga što nastaje« pri čemu kod svega pak što nastaje nužno vidimo razliku »između začetnika i onoga što zovemo začetim. Jer ako je začetnik doista vječan i zato od sebe samoga, što god ima u sebi, isto je to on sam. Tako ima u sebi mudrost, dobro i blaženstvo da je isti sama mudrost, dobro i blaženstvo. U ovome je (medutim) daleko drugačije: *jest naime u svijetu ljepota, zaobljenost i gibanje*; budući da to u njemu jest po slučajno pripadnome svojstvu, također ništa od toga nije sam svijet«⁹.

Iz citiranog teksta kao i teksta što slijedi u knjizi proizlazi Hermanova tvrdnja »jest naime u svijetu ljepota«. Svijet, ovaj naš svijet, nije dakle bez ljepote. *Jest naime u svijetu ljepota!* Ali ona nije sam svijet, ne proistječe iz svijeta, nego je u svijetu (per accidens!), kao što je i mudrost, ako je ima u svijetu od svog »premudrog umjetnika«, dakle po svom Tvorcu, koji je *summus artifex, prudentissimus artifex*. Ljepota nije svjetska, nego božanska, no ipak je nalazimo u svijetu, a to upravo i jest onaj lijep i skladan harmonično uređen svijet gibanja, poredak svemira gdje se »od začetka miješanjem tka *divljenja vrijedan red prirode*«¹⁰, o kojem s ushitom govori Herman Dalmatin pri završetku svog djela.

Ostaje još samo pokazati što je princip koji čini ljepotu odnosno sklad, harmoniju, red i poredak stvari u svijetu i svijeta samog. Kod toga se, mogli

⁷ HERMAN, DALMATIN, op. cit., poglavlje 15, 2, hrvatski prijevod str. 74.

⁸ Op. cit., poglavlje 14, 3, str. 74. Kurziv u citatu Z. P.

⁹ Op. cit., poglavlje 13, 3–5, str. 73. Kurziv u citatu Z. P.

¹⁰ Op. cit., poglavlje 101, 3, str. 164. Kurziv u citatu Z. P.

bismo reći Herman Dalmatin drži »pitagorejsko-platonske sljedbe« pa govori o »nebeskom onom suglasju što ga slave pitagorovci«¹¹. Harmoniju i ljepotu svijeta čine brojni (*brojevni!*) odnosi kao prava mjera svih stvari. Otud ne samo analogija nego upravo identifikacija matematičkih brojčanih struktura sa sferom glazbe ili obratno glazbom sferâ. Pa premda Herman Dalmatin ne pribjegava uobičajenim, tradicionalnim distinkcijama »musica mundana«, »musica humana« ili »musica coelestis«, ipak je u tom pogledu prepoznatljiv tip njegovih nazora.

S obzirom na razmatranja o području »glazbe« (ako uvažimo povijesne razlike pri shvaćanju termina »musica« u vrijeme antike i srednjovjekovlja spram naše suvremene porabe), Herman Dalmatin je vrlo jasan jer na kraju prve knjige u svojoj raspravi *De essentiis* piše: »ako dakle kao što zaključuju glazbenici, svako jako gibanje proizvodi zvuk, i ako nema glazbenog sklada osim u glasovima koji se razmjerno (*proportionaliter* prema *proportio*) razlikuju, nebeskom onom suglasju što ga slave pitagorovci pravu mjeru daje okretanje svijeta jer glasovi odgovaraju na razliku intervala i mijenjaju se u *harmoničnu suglasju* s obzirom na trajanje pojedinih gibanja u skladu s uzlazima i silascima zvijezda«¹². Evidentno je ovdje riječ o harmonijama u glazbenim strukturama, ljepoti koja je dana kao glazba sfera, no ipak tako da je potrebno uočiti *analogiju* između onoga što je *musica mundana* i onoga što je *musica humana*; ergo analogija između onog »divljenja vrijednog reda prirode« i – umjetnosti.

Svim gibanjima pak, o kojima je i ranije i sada bilo riječi, svim tim gibanjima što tvore harmoniju svijeta, nebeskih sferâ, zvijezdâ i svih stvari, uzrokom je, u međusobnim njihovim odnosima, »sila ljubavi«, *vis amoris*¹³. Za Hermana Dalmatina to je očito metafizičko načelo što bi trebalo raspraviti zasebno. Glazba pri tom kao princip harmonije izražen brojnim odnosima ima dakako i doslovno i za nas danas metaforičko nerijetko simboličko značenje. Pa kako je glazba u izvornom smislu mišljena ipak doslovce, samo s tom razlikom što za jednu vrstu glazbe znamo, ali je kao ljudi ne možemo čuti, dok drugu doista i čujemo, to je upravo glazba kao umjetnost dobila povlašteno mjesto budući da je već »(Hermes) Trismegist razabrao da višnjima glede ljudskog iskazivanja štovanja ništa nije draže od glazbenog dara, a provjerenost iskustvo gotovo svih vjekova kazuje da je glazba jedina dostojna obožavanja božanskog bića, (glazba), što ju naravski za savez svega koli-

¹¹ Op. cit., poglavlje 48, 1, str. 112.

¹² Op. cit., poglavlje 48, 1, str. 112. Kurziv u citatu Z. P.

¹³ Op. cit., poglavlje 48, 4.

koga svijeta u neprestanom suglasju skladno pjevaju divna ona kola nebeskih djeвица«¹⁴.

Da je doista – između ostalog – riječ i o glazbi kao jednoj od čovjekovih umjetnosti, valja držati stoga jer je Herman uza sve različite utjecaje nastojao biti u skladu s objavljenim istinama kršćanstva, što znači također u skladu i s Biblijom, gdje se jasno kaže u *Knjizi postanka* da je umjetnost, upravo poimence glazba, djelo čovjeka, koje, imamo li još na umu sto pedeseti *Psalam*, valja koristiti za slavu i hvalu Boga. Međutim, jednako je tako nedvojbeno kako je glazbu shvaćao u duhu tradicionalnih *septem artes liberales*, gdje glazba osim što može značiti *umijeće* ima kao *znanje* karakter astrološko-matematičkih spoznaja, tek što je upravo u netom citiranom završetku prve knjige svog traktata Herman dodao i još jednu, treću dimenziju, naime mitološko-simboličko značenje, koje susrećemo kako na početku rasprave (uvod) tako i pri svršetku druge knjige, čime je, gotovo bismo rekli namjerno, zakomplicirao problem ostavivši ga poput otvorene zadaće traženju novih, adekvatnih respective najadekvatnijih rješenja. Asocijativno ispreplitanje »nebeskih djeвица« i anđeoskih zborova koji sugeriraju (istodobno!) zbor muza valja shvatiti kao možda nesigurnu i krhku, ali postojeću povijesnu sponu međusobno udaljenih stoljeća: davne antike i dolazeće renesanse. Otud uz metafizičko, katkad čak mističko shvaćanje glazbe, ono mora i može biti paradigma ovozemaljske umjetnosti s božanskim atributima ili bez njih¹⁵.

Upravo zbog netom navedenih smisaonih oscilacija ne smijemo ne uočiti jedno važno mjesto u Hermanovoj raspravi gdje je riječ o umjetnosti koja nije antitetski višeznačno različita, nego jednostavno predstavlja umjetnost kao čovjekovu ovosvjetsku estetičku aktivnost; navlastito i poimence. To je pjesništvo. Herman Dalmatin o pjesništvu govori razmatrajući neke probleme duše, tako da nam usput ocrta onodobno uobičajeno rašireno srednjovjekovno, a u isti mah i svoje vlastito shvaćanje pjesništva; izlaže svoje poimanje kako treba pristupiti pjesništvu.

Zanimljiva je okolnost da će Hermanovo shvaćanje pjesništva biti povezano s pitanjem o spoznajnim moćima duše: što i kako može vidjeti duša? Posebice: »Vidi li (duša) i bez očiju«. Hermanov je odgovor pri tome sasvim određen. Duša tad »i u tijelu bez očiju, ipak – unatoč tomu što također sam vidni duh miruje – (čak) i mnogo lakše vidi kad joj već ne treba ništa od

¹⁴ Op. cit., svrčetak prve knjige traktata *De essentiis*, poglavlje 48, paragraf 3. Herman očito paralelno aludira na kor anđeoskih glasova istodobno sugerirajući antikni zbor muza.

¹⁵ Jednu od mogućih interpretacija glazbe kod Hermana Dalmatina dao je svojedobno Stanislav TUKSAR, *Glazbeno-teoretski fragmenti dvaju hrvatskih autora srednjega vijeka: Hermana Dalmatina i Petra Pavla Vergerija st.* Zbornik radova četvrtog simpozija iz povijesti znanosti, Hrvatsko prirodoslovno društvo, Zagreb, 1983.

prustva stvari i ništa od pomoći vanjskoga ili tjelesnog svjetla, jer *naravski vidi i ono što pripada dalekoj budućnosti i ima jednaku snagu kako u mogućem opstojanju stvari tako i u zbiljskome*«. Zatim nastavlja: »Jer ako bi kadgod drugačije vidjela nego što je *istina o stvari*, to dolazi od tjelesne zapreke. Stoga je p j e s n i š t v o i pridalo snovima bjelokosna vrata, što dakako vidi ponajviše *ono što je istinito*, ali jer je zastrto tjelesnim savezom, vidi *kroz druge likove i zaobilaznim putem, kroz zagonetku i kao u ogledalu*. Tako je dakle dosljedno da duša po samom činu zadržava i ostala sjetila (= osjetila) sa svojim trpnjama, s pomoću kojih, bez obzira na to što je prirodno netjelesna, osjeća ipak i trpi tjelesnu silu...«¹⁶.

Govoreći o duši Herman dakle istodobno iznosi svoje estetičke nazore, točnije svoje shvaćanje umjetnosti. Eksplicitno govori o pjesništvu, ali s obzirom na to da govori o vidu i viđenju koje se ne tiče nužno samo pjesništva, te spominjući eksplicite »ostala osjetila«, možemo s pravom zaključiti kako je riječ i o svim ostalim (klasičnim) umjetnostima. Herman je postavio pitanje vidi li duša i bez tjelesnih očiju (ili, što je isto, čuje li duša bez tjelesnog uha), dajući pozitivan odgovor, koji praktično znači kako se Hermanovi pogledi ne iscrpljuju samo na pjesništvu, nego se tiču podjednako glazbe i svih likovnih umjetnosti. No što znači da duša čak i bolje vidi bez tjelesnih očiju? Aplicirano na umjetnost očito je riječ o svojevrsnoj intuiciji, te, dakako, i onom što zovemo imaginacijom. (Uz smionu projekciju do u moderno doba mogli bismo čak primišljati nešto poput conceptual art.)

Međutim, apostrofirajući eksplicite pjesništvo u kojem se drevno shvaćanje umjetnosti prezentira najrazgovjetnije, Herman upozorava kako duša upravo u svojim viđenjima bez očiju vidi što je »istina o stvari«, pa pjesništvo i u svojim oniričkim aspektima »vidi ponajviše ono što je istinito«. Herman prema tome osim pitagorejsko-platoničke tradicije o matematičko-brojevnom idealnom determiniranju ljepote (kao sklada, simetrije, proporcije, mjere, razmjera itd.) uz umjetnost očito veže, i opet platoničku (!), tezu sprege *istine* i umjetnosti, odnosno, posredno, također istine i ljepote.

Treba svemu tome dodati, upozorismo, još i karakterističnu oznaku shvaćanja umjetnosti kako samog Hermana tako i Hermanova povijesnog doba: opća shvaćanja estetičkih fenomena u epohi srednjovjekovlja. Naime, kada pjesništvo (ili umjetnost uopće) ne može neposredno i jasno vidjeti »ono što je istinito« ili ono »što je istina«, tada se to »vidi kroz druge likove i zaobilaznim putem«. Herman nedvosmisleno upućuje na *alegorijski* odnosno *simbolički karakter* srednjovjekovnih tekstova ili umjetnosti uopće. Fenomen je to

¹⁶ HERMAN DALMATIN, *De essentiis – Rasprava o bitima*, hrvatski prijevod, Pula, 1990, knjiga druga, poglavlje 68, 5–8, str. 130. Kurzivi u citatu Z. P. Riječ *pjesništvo* u citatu također istaknuo Z. P.

koji zahtijeva specifičnu hermeneutiku, jer, kako se prečesto misli, umjetnost prošlih vremena nije bila svagda i u svemu iz svojega vlastitog doba i za vlastitu epohu nešto po sebi samoj – samorazumljivim do kraja. Simbolika i alegorijski karakter umjetnosti naprotiv je ono što svagda valja imati na umu kad imamo pred sobom umjetnine srednjovjekovlja, premda nas impresioniraju iako ne uspijevamo uvijek i u svemu dešifrirati kompleksnost njihovih značenja.

Herman upozorava na to kako nam umjetnost njegova vremena, pjesništvo navlastito, govori »kroz zagonetke i kao u ogledalu«. Naravno, i pojam zrcala ovdje primarno znači oslonac na mimetičku teoriju, ali konvencija zrcalnog iluzionizma ipak tu znači mnogo više i u tom pogledu pripada među *loci communes*, dakle opća mjesta srednjovjekovlja, koja će, s implikacijama, kristalizirajući se do pune jasnoće, trajati sve do u Shakespeareovo doba, gdje u Hamletu prispodoba s ogledalom iskazuje funkciju i zadaću – glume. Uostalom, kao i u hrvatskoj glagoljaškoj literaturi, kojoj je provenijencija srednovjekovna (poput tekstova Petrisovog zbornika iz 1468), gdje anonimni scriptor zapisuje: »A sada draga moja bratja primite te knjige i držite e kako zrcalo pred očima svojim«. Funkcija dakle tog zrcalnog književnog (estetičkog) »iluzionizma« i mimetičkog odslikavanja stvari očito ima karakter opomene, pouke i etičko-moralnog apela; ona preko fizičke, tvarne zbilje otvara dimenziju duševno-duhovnog svijeta. Zbog toga ne samo duša nego i pjesništvo »mnogo lakše vidi kad joj već ne treba ništa od prisustva stvari i ništa od pomoći vanjskog i tjelesnog svjetla, jer naravno vidi i ono što pripada dalekoj budućnosti i ima jednaku snagu kako u mogućem opstojanju stvari tako i u zbiljskom«. Ne poričući, dakle, spregu pjesništva sa stvarnim, otvaranje pogleda spram budućnosti nije tu samo kozmologijski-astrološko nego se bez ikakve sumnje u tome treba razabrati argumentacija za tezu kojom je pjesnik, onda kada osim u prošlom i sadašnjem svijetu također i za budućnost »vidi ponajviše ono što je istinito« – zapravo *poeta vates*.

Prema svemu rečenome ne može biti nikakve sumnje da pri pažljivom čitanju i uz adekvatnu interpretaciju zaranjanjem u smisleno bogatstvo lapidarnih Hermanovih iskaza i formulacija postaje demonstrabilno kako Herman u svojem svjetonazoru nije zanemario zauzeti određeno stajalište spram estetičkih fenomena odnosno problema: i ljepote i umjetnosti.

Zaključno je međutim sigurno: unatoč u hrvatskom izdanju nedostatnom kazalu važnijih riječi (pomišljalo se valjda na tzv. predmetno kazalo, kazalo pojmova, Sachregistar, Index rerum) koje ne navodi pojam ljepote (*pulchritudo* ili barem *ornatus*), dok je leksem *artifex* naprosto bio neizbježan, to je ovdje, nadamo se, i mimo toga, ipak dovoljno jasno pokazano i eksplicitno prikazano kako se Herman Dalmatin i njegov traktat *De essentiis* može i mora između ostalog interpretirati u estetičkom aspektu, te ga je stoga nužno,

nemimoilazno unijeti, ugraditi u corpus estetičkih nazora koje povijesno čine hrvatsku estetiku. Okolnost što Hermanovo učenje nije povijesno neposredno moglo biti čitano i proučavano u Hrvatskoj, može biti predmet žaljenja, no ne i razlog da ga se povijesno ne priključi hrvatskoj estetici te, što bi bilo još lošije, da se iz njegovih razmatranja ne deducira, ne *izvede* njegova »estetika«. Jer njegovi su estetički nazori zajedno s nazorima škole kojoj je pripadao tijekom 12. stoljeća tradirani u europsku povijest estetike kao epohalna projekcija teza već na pomolu epohalnog strukturiranja nadolazećeg vremena humanizma i renesanse.

Neki su autori, spomenimo još i to, Hermanovo razdoblje doslovce nazvali *The Renaissance of the 12th Century* (Haskins), smatrajući to vrijeme analognim, ali u intenzitetu čak optimalnijim od tzv. »karolinške renesanse«. Uočeni su povijesni (ne samo estetički!) momenti koji evidentno izražavaju »dinamički karakter toga vremena« (Peter Hibst), i to u dva pravca: u smjeru novih naturalističko-vitalističkih predodžbi s jedne, te svjetonazorne renovacije osnaženja i obogaćenja tradicije reformnog karaktera s pozivom pretežno na sv. Pavla i Augustina, no i na kasnoantičke i uopće antičke komponente. Riječ je o spoznajama koje, nasuprot uvriježenim predodžbama o srednjem vijeku kao »tamnom razdoblju« »impresioniranom nesavladivom statikom«, ističu, kako smo citirali rezultate novijih specijalističkih istraživanja, »dinamički karakter« misaonog i svjetonazornog svršetka 11. i početka 12. stoljeća u kojem je sudjelovao i Herman Dalmatin, premda se on, koliko znamo dosad, nije osobno izjašnjavao za priklanjanje ovoj ili onoj orijentaciji, očito aktivno djelujući u oba smjera. Pri tome je navlastito upozoreno kako se treba dobro čuvati brzoplete identifikacije »renesanse 12. stoljeća« i onog što se historiografski standardno podrazumijeva pod nazivom humanizam i renesansa u 15. i 16. stoljeću¹⁷. Pa ipak, uz razumljiv otklon identifikacijâ, analogijâ ili sadržajno tješnjeg »povezivanja« tih epoha upravo neka druga novija istraživanja i datiranja renesanse daju nam prâvo tvrditi kako je baš i Hermanovo intelektualno-filozofijsko djelovanje između ostalog pripremalo nadolazeću epohu 15. i 16. stoljeća, kada će se, neimenovano, refleksi Hermanovih učenja i škole u Chartresu po svojim konsekvencijama pojaviti na europskom renesansnom horizontu, a time također i kod drugih hrvatskih autora, pa i onih u Hrvatskoj uzeto nacionalno-geografski.

¹⁷ Vidjeti Peter HIBST, »Renaissance« und »Reform«; *Begriffsgeschichte; Untersuchungen zu Vorstellungen von Wandel und Erneuerung in späten 11. und 12. Jahrhundert*, Archiv für Begriffsgeschichte, Bd XXXIX, Bonn, 1996, Akademie der Wissenschaft und Literatur zu Mainz, herausgegeben in Verbindung mit Hans Georg GADAMER und Karlfried GRÜNDER von Günter SCHOLTZ. Naziv (i naslov) *The Renaissance of the 12th Century* koristi Charles Homer HASKINS, Cambridge, 1927.

Uostalom, Herman Dalmatin, kojemu sigurno nisu bile nepoznate nevolje i tegobe života u srednjovjekovlju, a nisu ga vjerojatno ni mimoilazile, ima snagu, hrabrost i pronicavost za spoznaju »jest naime u svijetu ljepota«, nalazeći ju i potvrđujući ju za svoju epohu, bez ograđivanja vremenom, pa očito ni prostorom, teritorijalno, tako da njegova misao seže gotovo poput opomene ne samo do razdoblja humanizma i renesanse diljem (zapadnoeuropskog) svijeta, nego sve do u naše »oskudno vrijeme« na svršetku drugog i početku trećeg europskog milenija. Imperativno bi trebalo, sa sjećanjem na Hermana Dalmatina, biti moguće uvijek iznova tvrditi: »jest u svijetu ljepota« (ili bi je barem trebalo biti)! Ako ju ne vidimo u ovom svom svijetu i vremenu valjalo bi ju naći, ako je više nema, morali bismo ju opet stvoriti! No unatoč svih strahota i ružnih stvari našega doba, unatoč paralelnom vrtoglavom usponu tehnike (i znanosti?) zajedno s poremećenim vrijednostima, s »progresivnim« gubljenjem smisla i digniteta umjetnosti, nikada više ne bismo smjeli zaboravljati na već izrečenu spoznaju i postojeću tvrdnju, takoreći na opomenu Hermana Dalmatina, dakle na ono već znano, tj. da ljepotâ već ima u svijetu; da ih još ima; da ih je nedopustivo zanemariti, zapustiti, napustiti; da ih, naime, samo kao prave i bitne, kao istinske moramo znati, moći odnosno biti sposobni prepoznati, otkriti, osjećati, doživjeti, razumjeti, cijiniti, sačuvati... živjeti...

»JEST NAIME LJEPOTA U SVIJETU«

Estetički momenti u djelu *De essentiis* Hermana Dalmatina.

Jedno izostavljeno važno poglavlje u hrvatskoj srednjovjekovnoj estetici

Sažetak

Nimalo zanemariv događaj objavljivanja tiskom glavnog djela Hermana Dalmatina *De essentiis* s izvornim latinskim tekstom i paralelnim hrvatskim prijevodom u Hrvatskoj nije pobudio nekih ozbiljnijih znanstvenih razmatranja pripadne mu estetičke problematike čak ni u obliku upozorenja na (ne)postojanje takve tematizacije u svjetskoj literaturi. Donekle iznenađujuće jer je riječ o važnom udjelu Hermanova opusa u povijesti zapadnoeuropske kulture uopće! Zbog toga je proučavanju glavnog djela Hermana Dalmatina, filozofa i učenjaka koji je prvi na Zapadu preveo *Kur'an*, potrebno dodati još i estetičku dimenziju kao konstitutivnu komponentu spisa *De essentiis*. Hermanovi estetički nazori razmatrani su stoga neodvojeni od njegove filozofije u cjelini, u obzoru »dinamičkog karaktera epohe« koja prema shvaćanjima nekih historiografa strukturira svojevrsnu »renesansu 12. stoljeća«. Hermanovi su estetički nazori prikazani u svjetlu neposrednih utjecaja teologijske i filozofijske škole u Chartresu, unutar sklopa srednjovjekovno-kršćanskih estetičkih nazora nastalih pod utje-

cajem tragova pitagorejsko-platonske struje mišljenja. Upozoreno je na nekoliko najvažnijih pojmovno-kategorijalnih kompleksa.

Za Hermana se npr. pojam forme očituje i u estetičkoj funkciji. Nadalje, Herman se služi ključnim toposom srednjovjekovnog tumačenja Božjeg stvaranja usporedbom s umjetnikom (*summus artifex*) i umjetnošću iz koje će u obratnom izvodu tijekom povijesti proizići poimanje umjetnosti kao stvaralaštva. U tom kontekstu postaje razumljivim zašto je umjetnost srednjovjekovlja, navlastito pjesnička, impregnirana simboličkim i alegorijskim značenjima. Herman osim toga slijedi vrlo tipičnu tradiciju koncepta estetičke kozmologije, svijeta kao matematički odredive harmonije manifestne u fenomenu *musica coelestis* (glazba sfera) s jedne, i u distinktivno korespondentnim fenomenima *musica humana* s druge, ovozemaljske strane. Otud je Hermanu moguća za srednji vijek važna tvrdnja o postojanju ljepote u svijetu, koja doduše nije ovosvjetska *sui generis*, ali pripada onome što uistinu jest u svijetu. Tako je srednjovjekovlje, iz čije se tradicije i Hermanovom zaslugom prepoznala mogućnost preporoda antike, na estetičkom planu imanentnom smisljeno-povijesnom pretpostavkom dolazećoj epohi humanizma i renesanse.

»DENN ES IST SCHÖNHEIT IN DER WELT«

Ästhetische Momente im Werk *De essentiis* von Herman Dalmatin.

Ein wichtiges, aber umgangenes Kapitel der kroatischen mittelalterlichen Ästhetik

Zusammenfassung

Das unlängst im Druck erschienene Hauptwerk des Herman Dalmatin *De essentiis*, das den lateinischen Urtext nebst kroatischer Übersetzung bringt, ist ein nicht zu unterschätzendes kulturelles Ereignis, das in Kroatien jedoch keine seriöseren wissenschaftlichen Stellungnahmen zur darin behandelten ästhetischen Problematik ausgelöst, ja nicht einmal einen Verweis auf das (Nicht-)Bestehen einer entsprechenden Thematisierung innerhalb der Weltliteratur erbracht hat. Dies überrascht dennoch, da von einem wichtigen Beitrag des Dalmatinschen Opus in der abendländischen Kulturgeschichte die Rede ist! Es ist daher notwendig, die Erforschung des Hauptwerks des Herman Dalmatin, der als erster unter den abendländischen Philosophen und Gelehrten den *Koran* übersetzte, um jene ästhetische Dimension zu bereichern, die als konstitutive Komponente in *De essentiis* enthalten ist. Die Dalmatinschen ästhetischen Standpunkte werden daher vor dem Hintergrund seiner Philosophie insgesamt betrachtet, also innerhalb des Horizonts eines »dynamischen Charakters der Epoche«, der nach Auffassung einiger Historiographen eine »Renaissance des 12. Jahrhunderts« strukturierte. Die ästhetischen Anschauungen Dalmatins werden im Licht des unmittelbaren Einflusses der theologischen und philosophischen Schule von Chartres beleuchtet, jeweils im Gefüge der mittelalterlich-christlichen ästhetischen Anschauungen, die unter der Einwirkung der pythagoreisch-platonischen Denkströmung entstanden. Es wird auf einige der bedeutendsten begrifflich-kategorialen Komplexe verwiesen.

Für Dalmatin beispielsweise offenbart sich der Begriff der Form in der ästhetischen Funktion. Dalmatin bedient sich ferner eines überaus wichtigen Topos, nämlich der mittelalterlichen Interpretation der göttlichen Schöpfung anhand des Vergleichs mit der Schöpfung durch den Künstler (*summus artifex*) sowie ferner mit der Kunst, aus welchem Vergleich durch Umkehrung im Laufe der Geschichte die Auffassung der Kunst als Schöpfertum hervorgehen wird. In diesem Kontext wird verständlich, warum die Kunst des Mittelalters in erster Linie dichterisch mit symbolischen und allegorischen Bedeutungen imprägniert ist. Dalmatin folgt außerdem jener äußerst typischen Tradition des Konzepts der ästhetischen Kosmologie, des Entwurfs der Welt als mathematisch bestimmbarer Harmonie, welche einerseits im Phänomen der *Musica coelestis* (Sphärenmusik), andererseits in den distinktiv korrespondierenden Phänomenen der *Musica humana* unserer irdischen Verhältnisse gegenwärtig ist. Dies erklärt die für das Mittelalter wichtige These Dalmatins, daß es Schönheit in der Welt gibt, welche jedoch nicht *sui generis* irdischer Natur ist, welche aber dem wirklich in der Welt Seienden zugehört. Demnach ist das Mittelalter, aus dessen Tradition heraus – nicht zuletzt auch dank des Verdienstes Herman Dalmatins – man die Möglichkeit zur Erneuerung der Antike erkannte, auf dem ästhetischen Plan die der Epoche des Humanismus und der Renaissance immanente sinnhaft-geschichtliche Voraussetzung.